

BAJNOK DÁNIEL

AISCHINÉS ÉS A „PHILANTHRÓP” PHILIPPOS

Az athéni szónok, Aischinés alakjára egészen a 20. századig a nagy ellenfél Démosthenés árnyéka vetült: retorikai és politikai teljesítményét egyaránt a híres szónokéhoz mérték, és tetteit kevésbé saját szavai, mint inkább vetélytársának művei alapján ítélték meg.¹ A makedón terjeszkedéssel szemben bátran föllépő, hazája szabadságáért végsőkig harcoló Démosthenés tizenhat éven át tartó közéleti viadalt vívott Aischinésszel, és amint az ellene elmondott törvényszéki beszédekből világosan kitűnik, politikai és emberi értelemben egyaránt lesújtó véleménnyel volt riválisáról.² (Mentségére szóljon,

---

1 *Conlegae maiori Agriensi liberalissimo philologis iunioribus atque doctissimo in rebus historiae Transylvaniae Alexandro Gebei septuagenario opusculum hoc imo ex animo do, dico, dedico.*

2 A tanulmányban idézett antik szerzők, munkák és egyéb forrásgyűjtemények rövidítései: Aisch. – Aischinés; AP – [Aristotelés]: Athénaión politeia (Az athéni állam); Cic. Brut. – *Cicero*: Brutus, De opt. gen. or. – De optimo genere oratorum (A legkiválóbb szónok), De orat. – De oratore (A szónokról), Orat. – Orator (A szónok); Dém. – Démosthenés; Diod. Sic. – *Diodóros Sikeliótés*: Történeti könyvtár; hyp. – hypothesis (szónoki beszéd antik összefoglalása); *Hyper. Arist.* – *Hypereidés*: Aristogeitón ellen, Eux. – Euxenippos ellen; Isokr. – Isokratés; Iust. Ep. – *Iustinus*: Epitome (Világkrónika); Lyk. – Lykurgos; Paus. – *Pausanias*: Periéghésis (Görögország leírása); Plut. Phók. – *Plutarchos*: Phókión; Quint. Or. – *Quintilianus*: Institutio Oratoria (Szónoklattan); Schol. in Aisch. – Scholia in Aeschinem (Aischinés-scholion); SEG – Supplementum Epigraphicum Graecum; Xen. Agés. – *Xenophón*: Agésilaos, Kyr. – Kyros nevelkedése. Ahol nincs másképp feltüntetve, az antik források fordítója a szerző. Aischinés beszédeinek magyar kiadását e sorok írója készíti elő, Démosthenés Aischinés ellen írt XVIII. és XIX. szónoklatainak magyar kiadása: *Démoszthenész: A hűtlen követség. A koszorú.* Ford. Gyomlay Gyula. Budapest 1975. (Javított kiadás.)

hogy Aischinés sem vélekedett másként irányában.) Mivel utolsó, sorsdöntő összecsapásuk Kr. e. 330-ban³ a Koszorú-perben Démosthenés győzelmével zárult, a győztest pedig már az ókorban a legnagyobb szónoknak tartották, ezért Aischinés modern megítélését hosszú ideig alapvetően meghatározta ellenfelének érthető elfogultsága: egészen a közelmúltig makedónbarátnak és hazaárulónak tartották.⁴

Aischinés, akinek szónoki teljesítményét jobbra igen elismerően emlegeti az ókori hagyomány, helyt kapott a tíz attikai szónok császárkorra megszilárdult kánonjában Antiphón, Andokidés, Lysias, Isokratés, Isaios, Lykurgos, Hypereidés, Deinarchos és természetesen Démosthenés mellett.⁵ A két nagy riválist, Aischinést és Démosthenést különösen gyakran említi egymás után a legkiválóbb római szónok, M. Tullius Cicero is,⁶ aki egy alkalom-

3 A továbbiakban szereplő évszámok (ha nincs külön másképp jelölve) Kr. e. értendők.

4 Démosthenés és Aischinés politikai küzdelmének kiváló összefoglalását nyújtja *Edward M. Harris: Aeschines and Athenian Politics*. New York–Oxford 1995. és *Ian Worthington: Demosthenes of Athens and the Fall of Classical Greece*. Oxford–New York 2012. 129–309. Magyar nyelven l. *Vilmos László: „Gyilkos nem távozhat szabadon?” Démosthenés Aristokratés elleni beszéde, avagy pillanatfelvétel az athéni demokráciáról*. Pécs 2014. 50–58. és *Bajnok Dániel: Démosthenész és Aiszkhinész. A hazafi és a hazaáruló? Élet és Tudomány* 70. (2015: 1. sz.) 22–24.

5 A „tíz attikai szónok” kánonjának eredete vitatott: A. E. Douglas szerint csak a Kr. u. 2. században alakult ki, l. *A. E. Douglas: Cicero, Quintilian, and the Canon of Ten Attic Orators*. *Mnemosyne* 9. (1956) 30–40. Worthington véleménye szerint Kaikilios állította össze a Kr. e. 1. században, l. *Ian Worthington: The Canon of the Ten Attic Orators*. In: *Persuasion. Greek Rhetoric in Action*. Szerk. Ian Worthington. London–New York 1994. 244–263. R. M. Smith (1995) a Kr. e. 3–2. századi alexandriai tudósoknak tulajdonítja a listát, l. *Robert M. Smith: A New Look at the Canon of the Ten Attic Orators*. *Mnemosyne* 48. (1995) 66–79. A kanonizációhoz l. *Mészáros Tamás: A rhamnusi Antiphón. Antiphón-tanulmányok*. H.n. 2011. 145–150. A Suda-lexikon szerint (kappa 1165.) az Augustus-kori kalaktéi Kaikilios egyik műve viselte a „Tíz szónok stílusáról” (Περὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν δέκα ῥητόρων) címet. Kaikiliosra igen sűrűn hivatkozik a Plutarchos neve alatt fennmaradt *Tíz szónok életrajza*. A problémához legutóbb l. *Joseph Roisman – Ian Worthington: Lives of the Attic Orators. Texts from Pseudo-Plutarch, Photius, and the Suda*. Oxford 2015. 6–10.

6 De orat. II. 94., III. 28., 213.; Brut. 290.; Orat. 29., 57., 111., 235. Cicero szónoklattani műveinek magyar kiadásához l. Cicero összes retorikaelméleti művei. Szerk. Adamik Tamás. Pozsony 2012.

mal e két szónokot nevezi a legékesebb szavúaknak (*eloquentissimi*),⁷ de hogy mégsem tartotta őket teljesen egyenrangúnak, azt a két szónok által a Koszorú-perben (330) elmondott beszédek általa készített latin fordításához írt előszavából tudhatjuk meg a legvilágosabban. A legkiválóbb szónok (*De optimo genere oratorum*) címet viselő rövid iratban a két szónokot gladiátorokhoz hasonlítja, és Lucilius sorait idézi, ahol a csöppet sem hétköznapi, hanem igen erős és képzett Aeserninus (=Aischinés) csap össze Pacideianusszal (=Démostenés), aki a legkiválóbb, mióta csak emberek élnek. Majd hozzáteszi, nyilván az utóbbira utalva, hogy nála nincs istenibb szónok.⁸ Hiába *acer* és *doctus* tehát Aischinés, ha Démostenés az *optimus*, vagy ahogy a Brutusban kijelenti, a *princeps oratorum*.⁹ Ennél is szókimondóbban fogalmaz a szónoklattan másik legnagyobb római tekintélye, Quintilianus, aki szerint „Aischinés szónoki stílusa dúsabb, s minél terjengősebb, annál fönségesebbnek tűnik, mégis több hús van rajta, mint feszülő izom.”¹⁰ Ezzel szemben Démostenést „az ékesszólás megtestesült törvénye”-ként (*lex orandi*) határozza meg, akihez „egyetlen szót sem lehetne hozzátenni vagy elvenni belőle”.¹¹ A retorikaelméleti kérdésekben megkerülhetetlen tekintélyű Cicero és Quintilianus ítélete tehát alapvetően meghatározta Aischinés ókori és újabb kori megítélését is.

A retorikai és politikai értelemben egyaránt alulmaradó Aischinést hosszú ideig a lobogó „szabadságharcos” Démostenés nézőpontjából szemlélte a felvilágosodás szabadságeszményének hatásától is megérintett modern történettudomány, és ennek hatása máig érezhető a történeti köztudatban. Elég kinyitni régebbi (vagy éppen nem is túl régi) lexikonjainkat, és máris

7 Cic. De opt. gen. or. 14. „Lefordítottam ugyanis latinra a két legékesebb szavú attikai szónok, Aischinés és Démostenés leghíresebb, egymás ellen mondott beszédeit...” (Kisdi Klára fordítása, I. Cicero összes i. m. 727.)

8 Cic. De opt. gen. or. 17.: A me autem, ut cum maximis minima conferam, gladiatorum par nobilissimum inducitur, Aeschines, tamquam Aeserninus, ut ait Lucilius, non spurcus homo, sed acer et doctus »cum Pacideiano hic componitur, – optimus longe post homines natos –.« Nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse divinius.

9 Cic. Brut. 141.

10 Quint. Or. X. 1. 77: Plenior Aeschines et magis fusus et grandiori similis quo minus strictus est, carnis tamen plus habet, minus lacertorum. (Simon L. Zoltán ford.) Quintilianus magyar fordításához I. Marcus Fabius Quintilianus: Szónoklattan. Szerk. Adamik Tamás. Budapest 2009.

11 Quint. Or. X. 1. 76. (Simon L. Zoltán ford.)

magunk előtt látjuk II. Philipposz makedón király megvesztegetett bérencét, aki a független Athén pusztulását okozta. Néhány idézet a teljesség igénye nélkül:

- „356-ban fellépett mint szónok s a gyorsan nevéssé váló államférfiút csakhamar *Fülöp macedón király Athén ellen szőtt ármánya és fondorlatai számára megnyerte*. Ez összeütközésre adott okot Démosthenés-szel, ki őt két ízben hazaárulással vádolta, de sikertelenül. Az általa okozott, Athénnek és Tébának Chaeroneánál végzetessé váló háboru után mind csekélyebb szerepe volt a közügyekben...”¹²
- „347-ben Demosthenesszel együtt tagja volt a makedoni Philipposzhoz indított követségeknek; *ott magát behálózta, az Athén ellen ármánykodó király hívévé szegődött*. Ezért Demosthenes és Timarchos hazaárulással vádolták. [...] Mint *a makedoni párt főembere*, elég jelentős szerepet játszott Athénben...”¹³
- „Erre az időszakra esik »A hűtlen követség ügyében« tartott nagy beszéde, amely Aiszkhinész szónok ellen irányult; *Aiszkhinészt ugyanis megvesztegette a makedón király*. (Aiszkhinész megnyerte a pert, de ránk maradt védőbeszéde alapján úgy ítéljük, hogy *győzelmét inkább a megvesztegetésre áldozott pénznek, semmint szónoki tehetségének köszönhette.*)”¹⁴
- „*Makedónbarát politikája* fontos előzménye volt az utolsó szent háborúnak (Kr. e. 339–338), amely makedón hegemoniához vezetett Görögö.-ban.”¹⁵
- „Ekkor került szembe Démosthenésszel *makedónbarát* magatartása miatt. [...] *A makedónbarát politika vezéregyénisége* lett, s része volt abban, hogy Philipposz [...] 338-ban a khairóneiai csatában legyőzte Athént.”¹⁶

12 A Pallas nagy lexikona. I. köt. Bp. 1893. 216. s.v. Aischinés. (A kiemelések itt és további lexikonidézetekben is a tanulmány szerzőjétől származnak.)

13 Révai Nagy Lexikona. I. köt. Bp. 1911. 213. s.v. Aischines.

14 *Vojtech Zamarovsky: A görög csoda.* (Varga Erzsébet ford.) Pozsony 1980. 240.

15 Magyar Nagylexikon. I. köt. Bp. 1993. 310. s. v. Aiszkhinész.

16 Retorikai lexikon. Főszerk. Adamik Tamás. Pozsony 2010. 30. s. v. Aiszkhinész.

Mindezek csak rövid és leegyszerűsített hazai lecsapódásai a 19. századi német ókortudomány nagy műveinek, amelyek máig nehezen felülmúlható adatgazdagságuk ellenére Aischinést jobbára túlzott kritikával, Démosthenést pedig gyakran elnézően szemlélik. Itt említendő *Friedrich Blass*: Die attische Beredsamkeit és *Arnold Schäfer*: Demosthenes und seine Zeit című műve, illetve természetesen a Pauly–Wissowa-féle Realencyclopädie vonatkozó szócikkei is. Néhány ezekből vett példa jól mutatja Aischinés megítélését:

- „Es würde unbillig sein, jetzt schon dem A[ischines] *hochverräterische* Absichten unterschrieben zu wollen, sicher aber war jetzt *der erste Schritt dazu gethan und weitere folgten bald nach.*”¹⁷
- „So schamlos freilich war keiner wie Philokrates, der sich der erhaltenen Bestechung offen rühmte (Demosth. XIX 114. 119. 145. 245): *weit gefährlicher die, welche insgeheim nahmen und öffentlich die Scheinheiligen spielten, wie A[ischines].* (Demosth. XVIII 41. XIX 145. Schol. in Aisch. I 3).”¹⁸
- „Was also von Aischines’ tugendsamer Entrüstung über die Beschuldigung des Verraths, welche Demosthenes gegen ihn erhoben, zu halten sei, ist hieraus ersichtlich; *er ist als Politiker*, nach einem demosthenischen Ausdruck, ὕπουλος, d. i. unlauter und heuchlerisch, und ich wüsste nicht, warum diese Art mehr Schonung oder Achtung verdiente, als die in ihrer Schlechtigkeit ehrlichen und offenen Leute, wie Philokrates und Demades. Es ist aber überhaupt *die Unlauterkeit und Unwahrhaftigkeit bei Aischines ein hervorstechender Charakterzug*, so sehr, dass *seine Angaben weniger Glauben als die irgend eines andern attischen Redners verdienen.*”¹⁹

Az elmúlt nagyjából fél évszázadban Aischinés szerepét ártértékelt a kutatás. A késő klasszikus kori Athén történetének kutatói belátták, hogy bár szóközi teljesítményét tekintve Démosthenés vitathatatlanul magasabb szín-

17 *Theodor Thalheim*: Aischines 15. In: Pauly's Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. I. köt. Szerk. Georg Wissowa. Stuttgart 1894. 1052.

18 *Uő.* Aischines i. m. 1052–1053.

19 *Friedrich Blass*: Die attische Beredsamkeit. Dritte Abtheilung. Zweiter Abschnitt: Demosthenes’ Genossen und Gegner. Leipzig 1880. 144–145.

ten áll, mint ellenfele, beszédeinek forrásértéke, egyszerűen szólva „szavahi-
hetősége” összességében nem múlja felül Aischinését. Sőt, bizonyos politikai
folyamatok, mint például kettejük ellenségeskedésének fő forrása, az ún. phi-
lokratési békekötéshez vezető tárgyalássorozat a makedón II. Philipposzal
(346) nemcsak nem érthető meg Aischinés beszédei nélkül, hanem ezek a
beszédok sokszor világosabb narratívát is kínálnak, mint Démosthenés szó-
noklatai. Démosthenés beszédei nem kevésbé elfogultak, és nem is mente-
sebbek a szándékos csúsztatásoktól vagy hazugságoktól, mint Aischinéséi.
Ennek felismerése lett az egyik legfőbb oka Aischinés kedvezőbb megítélésé-
nek, vagyis a két szónokról alkotott kép árnyaltabbá válásának.²⁰

Aischinés életrajza

Démosthenés ellenfelének alábbi életrajza – a fent részben idézett lexikon-
szócikkektől eltekintve – az első magyar nyelven publikált összefoglalás a
szónok életéről.

Aischinés valószínűleg 391-ben vagy 390-ben született Athénban.²¹ Apja,
a Kothókidai démosba tartozó Atrométos elszegényedett családból száрма-
zott, ezért zsoldosként, majd később iskolai tanítóként kereste kenyerét.²²

20 L. Harris, E. M.: Aeschines i. m. 7–16.

21 Erre vonatkozóan a legfontosabb forrás a szónok Timarchos ellen elmondott beszéde,
ahol azt állítja magáról, hogy 45 éves (Aisch. I. 49.), azaz ha a Timarchos-per 346-ban vagy
345-ben volt, akkor Aischinés 391-ben vagy 390-ben születhetett. Timarchos életkora mi-
att azonban ez a dátum problémás (l. Aisch. I. 109.), ezért D. Lewis inkább Kr. e. 398 és
396 körüli születési dátumot valószínűsít, l. D. M. Lewis: When Was Aeschines Born? The
Classical Review 8. (1958) 108. Ezt elfogadja John K. Davies: Athenian Propertied Families
600–300 B.C. Oxford 1971. 545–546., de E. Harris meggyőzően érvel amellett, hogy mégis
az itt említett, későbbi dátum a valószínűbb, l. Edward M. Harris: The Date of the Trial of
Timarchus. Hermes 113. (1985) 376–380. és Uő: When Was Aeschines Born? Classical Phil-
ology 83. (1988) 211–214. Ehhez l. még Nick R. E. Fisher: Aeschines. Against Timarchos.
Oxford 2001. 11–12.

22 Nyilvánvaló rágalomnak tekinthető Démosthenés azon állítása, hogy Aischinés apja
lábbilincset viselő rabszolga volt (Dém. XVIII. 129), hiszen Periklész törvénye szerint csak
az athéni polgárjoggal rendelkező anyától és apától született gyermek lehet athéni polgár.
Aischinés azonban sosem tagadja, hogy apjának dolgoznia kellett a megélhetésért, azaz nem
volt előkelő, vagyos ember.

Anyja, Glaukothea valamely misztériumkultusz papnőjeként dolgozott.²³ Három fiuk született: Philocharés, Aphobétos és Aischinés. Bár a család nem számított tehetősnek, és leiturgiát sem tudtak teljesíteni,²⁴ Atrométos biztosítani tudta gyermekei számára a tanulás és a hoplitaszolgálat lehetőségét. Az előbbi a betűvetésen túl nyilvánvalóan a költők műveinek alapos ismeretét is jelentette,²⁵ de aligha terjedt ki a szofisták vagy például Isokratés szónokiskolai képzésére. A katonai szolgálatot fényes sikerekkel teljesítette: harcolt Nemeánál (366), részt vett a mantineiai csatában (362) és két euboiai hadjáratban is (357, 348). A második euboiai hadjáratban tanúsított vitézségéért két koszorút is nyert.²⁶

Mivel sosem próbálta cáfolni Démostenés erre vonatkozó megjegyzéseit, Aischinés feltehetően valóban segédkezett apja iskolájában, és később különféle hivatalnokok mellett dolgozott jegyzőként, majd a színészettel is megpróbálkozott. Ezek a munkák, amelyekkel ellenfelének hitványságát igyekszik ecsetelni az előkelő és gazdag származású Démostenés, valójában kitűnő felkészülést nyújthattak a politikai pályára készülő Aischinésnek. Jegyzőként alaposan megismerhette az athéni állam működését és a politikai

23 Glaukothea fivérének, az Acharnaibeli Kleobulosnak fennmaradt a sírfelirata (SEG 16, 193. További irodalmat és vonatkozó lemmákat lásd ott). Peter Hansen felvetése, hogy a feliraton olvasható sírverset maga Aischinés költötte, minden alapot nélkülöz, l. *Peter A. Hansen: Carmina Epigraphica Graeca. Saeculi IV a. Chr. n. (CEG 2). Berlin–New York 1989. 33.* Kleobulos katonai érdemeihez lásd Aisch. II. 78.

24 A vagyonos athéni polgárok – bár nem mindig önként – átvállalták bizonyos közfeladatok elvégzését az államtól, és ezt nevezték leiturgiának. A legismertebb és legköltségesebb állami leiturgiák a kar betanításának (*chorégia*) vagy egy hadihajó felszerelésének (*triérarchia*) a finanszírozása voltak. A leiturgia komoly anyagi áldozatot kívánt az arra vállalkozótól, ám hasonlóképpen jelentős presztízsnyeréséget is jelentett a közéletben. A leiturgia végzéséhez nem volt világosan előírt vagyoni cenzus, de úgy tűnik, két talanton fölött már lehetett vállalni, négy talanton fölött pedig már igen nehézkes volt kibújni alóla, l. *Davies, J. K.: Athenian Propertied xxiii–xxiv.*

25 Aischinés már-már sznobizmusba hajló mértékben idéz költőktől (Aisch. I. 128–129., 144., 148–152.; II. 158.; III. 135., 184–185.), és ostorozza ellenfeleinek tanulatlanságát is (Aisch. I. 132., 137., 166., 185.).

26 Aisch. II. 168–169. Talán a második euboiai hadjáraton vívta ki a hadjáratot vezető Phókión figyelmét, aki a későbbiekben bizonyosan baráti kapcsolatban maradt Aischinészel, és számos ponton segítette pályáját, lásd alább. A 348-as euboiai hadi eseményekhez l. *Plut. Phók 12–13.* Magyar nyelven: *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok.* Ford. Máthé Elek. Budapest 2001.

élet szövevényeit, és részben ekkor alapozhatta meg később jól kamatozó személyes ismeretségeit is, színészként pedig nemcsak a memóriáját fejleszthette jelentős mértékben, de tökéletesíthette azt a különleges orgánomot is, amely szónokként egyik nevezetes tulajdonságává vált.²⁷

Politikai karrierjének kezdeteiről keveset szólnak a forrásaink. Valószínűnek látszik, hogy olyan befolyásos szereplők segíthették pályafutásának elején, mint Eubulos és Phókión.²⁸ Talán ez utóbbinak köszönhetette, hogy sikerült komoly anyagi előnyöket is biztosító házasságot kötnie: a Paianiabeli Philodémos lányát vette el.²⁹ Nem tudjuk, hogy mekkora hozománnyal járt e frigy Aischinés számára, de bizonyosan elég nagygal ahhoz, hogy többé ne kelljen dolgoznia a mindennapi megélhetésért.³⁰ Ez a körülmény, valamint befolyásos barátainak segítsége tette lehetővé számára, hogy a 340-es évtized első éveiben megjelenjen a politikai életben, mégpedig kezdetben igen markáns makedónellenes arcúval.

27 Démosthenés (XIX. 126., 199., XVIII. 285., 313.) megjegyzésein túl l. még: Cic. De orat. III. 56., 213.

28 Eubulos a 350/340-es évek egyik meghatározó athéni politikusa volt, aki a *theórikon*-pénztár felügyelőjeként sikeresen növelte az athéni állam bevételeit (Peter J. Rhodes: A History of the Classical Greek World 478–323 BC. 2nd ed. H. n. 2010. 371–376). Phókiónt (402/1–318) kivételesen hosszú pályafutása alatt állítólag negyvenötösör választották meg stratégosnak (Plut. Phók 8), ő volt a század legsikeresebb athéni hadvezére. Mindketten társszónokként léptek fel Aischinés mellett a hűtlen követség ügyében zajló 343-as perben (Aisch. II. 184.), sőt Eubulost tanúként is szólította Aischinés (Aisch. II. 170.).

29 Aisch. II. 150–152. Philodémos egyik fia, Philón, Chabrias parancsnoksága alatt szolgált Egyiptomban (Dém. XIX. 287.). Mivel az imént említett Phókiónt sokat forgott Chabrias környezetében (Plut. Phók 6–7), talán az ő közvetítésével ismerhette meg Aischinés leendő sógorát és apósát. Philodémos nagy tekintélyű ember volt a saját démosában, Aischinés szerint ő felügyelte a démos tagjai közé való feliratkozást, amikor Démosthenés is elérte a megfelelő életkort (Aisch. II. 150.).

30 Démosthenés azt állítja, hogy sógora, Philón halála után Aischinés több mint öt talentumot örökölt (Dém. XVIII. 312.). Attól függetlenül, hogy ez igaz volt-e, Démosthenés közlése is megerősíti, hogy Aischinés feleségének családja vagyonos lehetett. A követségről szóló perben (343) Aischinés bemutatja a bírának feleségét és három kicsiny gyermekét, akik még nem értik, micsoda veszélyben forog apjuk (τὰ μικρὰ ... παῖδια ... τοὺς κινδύνους οὕτω συνιέντα, Aisch. II. 179., II. 152.), azaz valószínűleg még valóban egészen aprók lehettek. Mindez azt valószínűsíti, hogy a szónok a 340-es évek elején házasodhatott, és gyermekei (két fiú és egy lány) nyomban ezután születhettek. Aischinés családfájához és teljes rokonságához l. Davies, J. K.: Athenian Propertied i. m. 543–547.

Eubulos és Phókión támogatása, valamint Aischinés természetes politikai és szónoki tehetsége alighanem egyformán hozzájárult ahhoz, hogy a szónokot 346 tavaszán, alig néhány évvel a közélet porondján való megjelenése után máris megválasztották a Philipposhoz küldött tíztagú tárgyalókövettség egyik tagjának, hogy lezárják az immár több mint egy évtizede tartó háborúskodást.³¹ A követség, soraiban Aischinés mellett többek közt Démostenésszel és Philokratésszel,³² kétszer látogatott Pellába: először, hogy tárgyaljanak a békefeltételekről, másodszor pedig, hogy Philippos esküjével erősítsék meg a békét. Aischinés eleinte bízott benne, hogy ha a makedónok elleni háborúra nem is lehetett egyesíteni a helléneket, legalább közösen tudnak majd fellépni a béketárgyalásokon, hogy kedvezőbb feltételeket csikarjanak ki Philippostól, ám ez a terv is hiú ábrándnak bizonyult. A később philokratési békének (346) elnevezett békekötés egyik része, amelyről az első követség tárgyalt (február–március), és amely az északi helyzetet rendezte, biztosította Athén támaszpontjait a thrákiai Chersonésoson, de rögzítette

31 A makedón terjeszkedés Hellas északi részén már 357 óta tartott, és a kezdetektől fogva athéni érdekeket sértett. Az athéniak a peloponnésosi háború óta igényt formáltak korábbi gyarmatvárosukra, Amphipolisra. De nemhogy nem tudták visszaszerezni, hanem elvesztettek egy sor fontos támaszpontot is a régióban: Pydna 357-ben, Poteidaia 356-ban, Methóné pedig 354-ben került Philippos kezére (Diod. Sic. XVI. 8. 3–5., 31. 6., 34. 5.). Mindezt követően 348-ban hosszas ostrom után a király bevette a chalkidikéi szövetség központját, Olynthost is, és immár semmi nem gátolhatta meg abban, hogy a thrák királyságokkal való harc örve alatt a Chersonésos-félsziget felé forduljon. A háború mindaddig csak presztízszempontokat sértett az athéniak számára, mostantól viszont a túlélésükről volt szó, hiszen a Chersonésos elvesztése azt jelentette volna, hogy nem tudják biztosítani a Fekete-tenger térségéből importált gabona útját Attika felé. A tárgyalás és a megegyezés ugyanakkor nem csak az athéniak számára volt fontos: Philippos gyakran alkalmazott taktikája volt, hogy ellenfeleinek szövetségeseit megpróbálja a saját oldalára állítani, vagy legalábbis békekötéssel biztosítani a semlegességüket. Kersebleptés thrák király ellen készülődve éppen ezért volt szüksége az athéniakkal kötött békére (l. *Harris E. M.*: Aeschines i. m. 43–50. és *John Buckler*: *Aegean Greece in the fourth century BC*. Leiden 2003. 430–443.).

32 Az első és második athéni békekövetség tagjainak névsora: Philokratés, Démostenés, Aischinés, Aristodémos, Iatroklés, Derkylos, a tenedosi Aglaokreón, Kimón, Ktésiphón, Phrynón és feltehetőleg Nausiklés. A bizonytalanság oka, hogy Nausiklést nem említi követként sem Démostenés, sem Aischinés, viszont Dém. XIX hypothesis II.4, l. *Douglas MacDowell*: *Demosthenes: On the False Embassy (Oration 19)*. Oxford 2000: 358.) a tenedosi követ Aglaokreón helyett Nausiklést nevezi meg. Valószínű, hogy a tíz athéni követ mellett Aglaokreón az athéniak szövetségeseit képviselte (*Harris, E.M.*: Aeschines i. m. 192–193).

Amphipolis elvesztését is. A másik része viszont az alapvetően Thébai és Phókis közt évek óta húzódó, ám végső soron Hellas egész középső régióját sújtó ún. Harmadik Szent Háború lezárását hozta, és ebben a második követség (április–június) is igyekezett kivenni a részét. Az így létrejött béke és a háború utáni rendezés végül nem egészen Athén igényei és Aischinés reményei szerint alakult: a háborút kirobbantó phókisiakra súlyos büntetést róttak, lakóikat széttelepítették, ráadásul Athén régi riválisa, Thébai Philippos szövetségeseként, boiótiai hatalmában megerősödve került ki a konfliktusból. A makedón király így nem sokkal az után, hogy északon megszilárdította hatalmát, Hellas középső vidékének vitás ügyeiben is döntőbíróvá vált, és még a legyőzött Phókis helyét is átvette a delphoi *amphiktyonia* tanácsában.³³

33 A philokratési békét övező szövevényes politikai eseménysorozat szakirodalmában markánsan megváltozott Aischinés megítélése. A hagyományos Démosthenés-központú megközelítés igen negatívan láttatta Aischinés minden lépését, és a Dém. XIX. és XVIII. beszédében leírtaknak megfelelően Aischinést makedónbarátnak és megvesztegetett hazaárulónak tüntette föl (pl. *Blass, F.*: Die attische Beredsamkeit i. m. 144–145. és *Arnold D. Schaefer*: Demosthenes und seine Zeit. 2nd ed. Vol. II. Lipcse 1886. 197–198.). A magyar nyelvű szakirodalom Kertész István makedón nézőpontú munkásságán kívül nemigen foglalkozott a philokratési békekötés történetével, és bár Démosthenés az események során mutatott reálpolitikusi kvalitásait Kertész határozottan megkérdőjelezi, Aischinés megvesztegetését és a phókisiak csalárd elárulását ő is tényként közli (*Kertész István*: Hellénisztikus történelem. Budapest 2000. 57., *Uő*: Héraklész unokái. A lovas makedónok története Nagy Sándor haláláig. Budapest 2002. 238., *Uő*: A hellénizmus története. Eger 2011. 61.). Az áruló és megvesztegetett Aischinés képétől a nemzetközi szakirodalomban George Cawkwell kezdett eltávolodni az 1960-as években írt tanulmányaiban (*George L. Cawkwell*: Aeschines and the Peace of Philocrates. *Revue des études grecques* 73. [1960] 416–438. és *Uő*: Aeschines and the Ruin of Phocis. *Revue des études grecques* 75. [1962] 453–459.). Az ő kutatásai nyomán többen is rámutattak, hogy bár egyik politikus sem riadt vissza álláspontja megváltoztatásától, a súlyos hazugságoktól és az alaptalan rágalmozásoktól, Aischinés megvesztegetésére semmilyen szilárd bizonyítéka nincs Démosthenésnek, és Athén érdekeit mindvégig szem előtt tartva Aischinés a békekötés során reálisabban látta a lehetőségeket és az akadályokat, mint Démosthenés, l. *Harris, E. M.*: Aeschines i. m. 78–101, *John Buckler*: Demosthenes and Aeschines. In: Demosthenes. Statesman and Orator. Szerk. Ian Worthington. London – New York 2000. 115–132., *Athanasios Efstathiou*: The “Peace of Philocrates”: The Assemblies of 18th and 19th Elaphebolion 346 B.C. Studying History through Rhetoric. *Historia* 53. (2004) 389–405.

Alighogy hazatértek az athéni követek, az ilyenkor szokásos elszámoló (*euthynai*) vizsgálat során Démosthenés és politikai elbarátja,³⁴ Timarchos azzal vádolta meg Aischinést, hogy követi feladataiban hűtlenül járt el, sőt hagyta magát megvesztegetni is.³⁵ A felemás eredményeket hozó békekötés után Aischinés úgy döntött, elébe vág a készülő veszedelemnek, és egy egészen váratlan lépés mellett döntött: viszonyvázat nyújtott be Timarchos ellen a szónokok alkalmassági vizsgálatára hivatkozva,³⁶ hiszen nem szónokolhat a nép előtt (és vádat sem emelhet), aki korábban prostituáltként élt, és elherdálta atyai örökségét. A per, amelyre a 346/5-ös archóni évben került sor,³⁷ Aischinés fényes győzelmét hozta, Timarchost elítélték, polgárjogától pedig megfosztották. A győzelem egyelőre megmentette Aischinést attól, hogy kétes kimenetelű perben kelljen védekeznie a követség ügyében, ám az idő nem

34 Harris felhívja a figyelmet, hogy nem tudunk kimutatni semmiféle kapcsolatot Démosthenés és Timarchos közt az Aischinés elleni vádemelést megelőzően (*Harris, E. M.: Aeschines i. m. 96*). Ez igaz, de az *argumentum ex silentio* itt mégsem elég nyomós érv, hogy komolyan kétségbe vonjuk a két politikus közt korábbról fennálló ismeretséget, hiszen az előző év (347/346) során mindketten a Bulé tagjai voltak (Aisch. I. 80., 104., 168.). A későbbi hagyomány nem egyöntetű abban, hogy Démosthenés és Timarchos együtt vádolta-e be Aischinést, vagy két külön vádról van-e szó. A beszéd I. és III. összefoglalása, Aisch. II hypothesis és Dém. XIX összefoglalása – hyp. II. 10. – szerint közösen nyújtották be a vádat, míg a Timarchos-beszéd II. összefoglalása csak Timarchost említi vádlóként. Démosthenés 343-ban elmondott szavai úgy is értelmezhetők, hogy Timarchoson és rajta kívül még legalább egy személy vádolta Aischinést: „az *euthynai*-vizsgálatot kezdeményezők közül az egyiket (ti. Timarchost) tönkretette, a többieket (*többszám!*) pedig folyvást fenyegeti.” (Dém. XIX. 2.) Az mindenesetre nagyon valószínűnek tűnik, hogy a 346-ban megindított eljárás a Timarchos-per miatt aludt el, és Démosthenés kezdeményezésére 343-ban indították újra; *euthynai*-vizsgálatot ugyanis nem indíthatott volna Aischinés ellen három évvel a követség után, vö. AP 48. 4. és ehhez *Peter J. Rhodes: A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford 1981. 562. Az AP magyar kiadásához l. Államéletrajzok. Szerk. Németh György. Budapest 1998.

35 Démosthenés vádbeszéde öt vádpontra fókuszált a 343-as perben (Dém. XIX): hamis jelentések, Athén érdekeivel ellentétes javaslatok, követi utasítások megszegése, lehetőségek elszalasztása késlekedés miatt és végül a vesztegetés. A vádak egyike sem tűnik igazán megalapozottnak, l. *Harris, E. M.: Aeschines i. m. 116*.

36 L. Aisch. I. 28–32.

37 A per vagy a 346-os év végén, vagy a 345-ös év tavaszán vagy nyarán zajlott le; a datálás a beszéd egyes utalásainak értelmezésétől függ, l. *Harris, E. M.: Date of the Trial i. m. 376–380.*, *Hermann Wankel: Die Datierung des Prozesses gegen Timarchos (346/5)*. *Hermes* 116. (1988) 383–386. és *Fisher, N. R. E.: Against Timarchos i. m. 6–8*.

neki dolgozott: a Philippos által a béketárgyalások során ígérgetett kedvezmények nem váltak valóra, Athén szövetségese (Phókis) megsemmisült, riválsa (Thébai) pedig megerősödött a háború végén, és a makedón befolyás egyre érezhetőbb volt Hellas-szerte. Amikor pedig Hypereidés 343-ban sikeresen elítéltette a béke másik szerzőjét és fő szószólóját, Philokratést,³⁸ Démosthenés is elérkezettnek látta az időt, hogy leszámoljon Aischinésszel.

A követség ügyében tartott perben (343) a bírák csak egészen szűk többséggel, mindössze harminc szavazattal mentették föl Aischinést.³⁹ Ez annál is inkább meglepő, mert Démosthenés a vád egyetlen pontját sem tudta erős bizonyítékokkal alátámasztani, a védelem mellett pedig felszólalt Phókión, Eubulos, Nausiklés és a 346-os követség számos tagja is.⁴⁰ Démosthenés szónoki ereje mellett a közhangulat imént említett, Aischinés számára kedvezőtlen változása is hozzájárulhatott a szoros végeredményhez. A legfontosabb azonban a bíróság döntése volt: Aischinést fölmentették a vádak alól.

Az athéni történelem következő nagy fordulópontjáig, a 338-as chairónei csatáig hátralevő évek Aischinés számára nem sok sikert hoztak. Politikai karrierjének egyik legnagyobb kudarca a délosi Apollón-templom ügyében rábízott szószólói megbízatásának visszavonása volt. Miután ugyanis a népgyűlés megszavazta, hogy a delphoi *amphiktyónok* tanácsában Aischinés képviselje Athén véleményét abban a vitás kérdésben, hogy kire tartozik a délosi Apollón-templom felügyelete, az Arés-dombi tanács felülvizsgálta a

38 Hypereidés hazaárulással (*eisangelia*) vádolta Philokratést, aki ügyének veszét érezve a tárgyalás előtt megszökött Athénból. A bíróság távollétében halálra és vagyonek kobzásra ítélte, l. Dém. XIX. 116., Aisch. II. 6., Hyper. Eux. 29. Hypereidés műveinek magyar nyelvű kiadása: *Horváth László: Az athéni Hypereidés beszédei és stílusának ókori megítélése.* Budapest 2001. Újabb töredékei magyarul: *Uő: Az új Hypereidés.* Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok. Budapest 2015.

39 Aisch. II. hyp. A harminc szavazat matematikailag lehetetlen, hiszen minden athéni bíróság páratlan tagból állt, és páratlan létszámú testület nem osztható kétfelé úgy, hogy a tagok közt páros szám legyen a különbség. Ennek ellenére az ilyen nagyságrendű szavazatkülönbség elenyészőnek számít az egész államot érintő ügyekben szokásos 1001 vagy 1501 fős bíróság döntésekor. A közvadás bíróságok létszámához l. AP 68. 1. Rhodes kommentárjával (*Rhodes, P. J.: Commentary i. m. 729.*).

40 Aisch. II. 19., 126., 155., 170., 184. A követség tizenegy tagja közül elméletileg nyolcan tanúskodhattak volna Aischinés mellett (Philokratés, Démosthenés és maga a szónok nyilvánvaló okok miatt nem), ebből úgy tűnik, öten meg is tették. Démosthenés mellett egyik követ sem lépett föl tanúként, l. *Harris, E. M.: Aeschines i. m. 193.*

népgyűlés döntését, és Aischinés helyett Hypereidést bízta meg a feladattal.⁴¹ Aischinés megbízásának visszavonásában szerepe lehetett, hogy korábban Démosthenésszel szembeszállva védelmébe vett egy Antiphón nevű, polgárjogától megfosztott athénit, aki később a kínvallatás során állítólag beismerte, hogy Philippos megbízásából föl akarta gyűjtani az athéni hajóépítő műhelyeket.⁴² Akár igaz volt a vád, akár nem, Aischinés karrierje megsínylette a kellemetlen ügyet. Ahogy növekedett a feszültség Athén és a makedónok között, Démosthenés markáns politikája egyre szélesebb támogatói bázisra lelt Athénban, s közben Aischinés képtelen volt világos és előremutató tanácsot adni.⁴³ A pánhellén makedónellenes koalíció összekovácsolásán fáradozó Démosthenés mögött Aischinés még mindig az immár egyre népszerűtlenebb békét próbálta védeni.

Mindez azonban aligha igazolhatja a makedónbarátság és a hazaárulás vádját, amikor ugyanis a Philippos elleni újabb háború már elkerülhetetlennek látszott, Aischinés (Phókiónnal és Eubulossal együtt) félretette a Démosthenésszel szembeni személyes ellentéteket. Aischinés sürgette vetélytársát, hogy módosítsa a flotta vezetését korszerűsítő javaslatát, amit Démosthenés végül meg is tett (noha a dicsőséget igyekezett magának megőrizni).⁴⁴ Ha valóban e triérarchia-reform révén győzték le Philippos flottáját Byzantion mellett 340-ben, akkor ebben a győzelemben Aischinésnek is része lehetett.⁴⁵

A chairóneiai csatavesztés (338. augusztus) után Athénban pánik tört ki, sokan attól tartottak, hogy Philippos megszállja Attikát,⁴⁶ így Phókiónra, Démadésre és Aischinésre hárult a dicstelen feladat, hogy a békefeltételekről egyezkedjenek Philipposzal. Sok tárgyalnivalójuk nem akadt: a király ra-

41 Dém. XVIII. 134.

42 Dém. XVIII. 132–133.

43 Ezt Démosthenés kíméletlenül Aischinés szemére hányja: Dém. XVIII. 242–243., 273.

44 Démosthenés flottareformja: Dem. XVIII. 102–109., 312., Aisch. III. 222.

45 Dém. XVIII. 80.

46 Rendkívüli intézkedéseket hoztak: elhatározták, hogy mozgósítják az ötven év fölötti férfiakat, Athénba költöztetik a vidéki démosokban élő asszonyokat és gyermekeket, és megerősítik Peiraieus védelmét (Lyk. Leókratés ellen 16., 37., 39.), Hypereidés pedig állítólag még azzal a hallatlan ötlettel is előállt, hogy szabadítsák fel a rabszolgákat, és adjanak polgárjogot a metoikosoknak, hogy besorozhassák őket a hadseregbe, és így a végsőkig kitartassanak, ha Philippos megszállja Attikát, lásd Hyper. *Arist.* (töredékek).

gaszkodott az athéni tengeri szövetség feloszlatásához, de egyebekben igen enyhe békét ajánlott. Nem követelte Démostenés és társainak kiadatását vagy megbüntetését, nem küldött makedón helyőrséget az Akropolisra, sőt jóindulata jeléül váltságdíj nélkül szabadon engedte a hadifoglyokat, és még az addig thébai fennhatóság alatt álló Órópost is Athénnek ítélte.⁴⁷

A békekötésben való közreműködése ellenére Aischinés soha többé nem vált igazán meghatározó jelentőségűvé az athéni politikai életben. Semmilyen politikai javaslatáról, fontos közéleti megbízatásáról nem tudunk. Amikor viszont Philippos halála után, 336-ban Ktésiphón indítványozta, hogy Démostenést koszorúval tüntessék ki Dionysos színházában a városnak tett politikai érdemeinek elismeréseképpen, Aischinés megtámadta az indítványt mint a hatályos törvényekkel ellentétes javaslatot (*graphé paranómón*). Úgy tűnik, minden keserűségét és szónoki erejét a Démostenésszel való végső leszámolásra tartogatta. Az úgynevezett Koszorú-perre végül csak 330-ban került sor.⁴⁸ Vádbeszédében Aischinés a törvényszéki gyakorlatnak megfelelően igyekezett egyfelől a lehető legsötétebb képet festeni ellenfelének személyéről és politikai tevékenységéről, másfelől viszont saját közéleti szerepét próbálta minél kedvezőbb színben feltüntetni. A beszéd egy nagy ambíciókkal induló, tehetséges politikus megkeseredettségének dokumentu-

47 Diod. Sic. XVI. 87. 3., Iust. Ep. IX. 4. 4–5. Óróposhoz lásd Paus. I.34.1. Iustinus magyar nyelven: Világkrónika a kezdetektől Augustusig. Fülöp királynak és utódainak története. Marcus Iunianus Iustinus Kivonata Pompeius Trogus művéből. Ford. Horváth János. Budapest 1990. Pausanias magyar fordítása: *Pauszaniasz: Görögország leírása*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest 2000.

48 A vád bíróság elé kerülését valószínűleg Aischinés késleltette II. Philippos halála és Alexandros perzsa hadjáratának bizonytalan kimenetele miatt, és csak a gaugamélai csata, valamint a spártai Agis felkelésének leverése után látta elérkezettnek a helyzetet a Démostenésszel való végső leszámolásra, l. *George L. Cawkwell: The Crowning of Demosthenes. The Classical Quarterly* 19. (1969) 170–173, *Hermann Wankel: Demosthenes, Rede für Ktesiphon über den Kranz. Vol. I. Heidelberg* 1976. 18–25, *Ian Worthington: Demosthenes' Inactivity during the Reign of Alexander the Great. In: Statesman and Orator* i. m. 96–97. Egészen másként értékeli azonban a helyzetet W. Will, aki szerint a per végül Démostenés és Ktésiphón döntéséből lett fölmelegítve 330-ban, l. *Wolfgang Will: Athen und Alexander. Untersuchungen zur Geschichte der Stadt von 338 bis 322 v. Chr. München* 1983. 104–105. Valószínűtlennek tűnik azonban, hogy az ügy elalvása után Démostenés saját maga szorgalmazta volna egy ellene indított, ilyen súlyú és veszélyességű eljárás újraindítását.

ma, akinek frusztráltságát egy nála tehetségesebbnek tűnő, de mindenképpen sikeresebb politikussal való szembekerülése okozta. Jellemző, hogy míg Aischinés csak a jóvátehetetlen tragédiát látja a chairóneiai csatavesztésben, és semmilyen vigasztalást nem nyújt,⁴⁹ Démosthenés szavaiban a csata egy jó ügy érdekében megtett, hősiés kísérletként jelenik meg, amely csak a balszerencse okán nem hozott sikert Athénnek.⁵⁰

Nem vitás, hogy melyik narratíva volt vonzóbb a korabeli athéni hallgatóság számára. Minden szónoki igyekezet ellenére Aischinés nem kapta meg a bírák szavazatának egyötödét sem, így a törvények értelmében ezer drachma bírságot tartozott fizetni, és elvesztette jogát arra, hogy közvádas (*graphé*) pert indítson. Aligha a pénzbüntetés, hanem sokkal inkább ez utóbbi körülmény okozhatta, hogy a politikai értelemben megsemmisült Aischinés e vereséget követően elhagyta Athént. Politikai pályafutása ezzel lezárult, életének hátralévő részére vonatkozó forrásaink pedig kivétel nélkül kései életrajzok, amelyeknek adatai egymásnak is ellentmondanak. Ha igaz a kései és bizonytalan értesülés, hogy 75 évet élt,⁵¹ akkor talán 316/5 körül, Samoson érte a halál.

Philippos, a philanthróp

Aischinés viszonylag későn induló politikai pályájának mindmáig jelentős és erőteljesen vitatott mozzanata a makedón királyhoz való hozzáállása. Philippos kétségkívül az athéni eseményeket döntően befolyásoló tényező volt, akéhez ki-ki a maga módján viszonyult: Démosthenés például kezdeti sikertelen közéleti próbálkozásai után részben éppen azzal szerzett magának hírnevet, hogy felhívta honfitársai figyelmét: Philippos célja nem más, mint elveszejteni Athént; ez az egyszerűsített summázata mind a négy ránk maradt, 351 és 341 között írt *Philippikának*. A 343-ban írt *Második Philippika* alábbi részlete jól mutatja ezt: „Ha valaki helyesen szemléli az eseményeket, akkor láthatja, hogy minden, amit csak [Philippos] tesz, a városunk ellen irányul. És ez immár valamelyest elkerülhetetlen is számára. Gondoljatok bele: uralkodni

49 Aisch. III. 152–155.

50 Dém. XVIII. 197–230. Démosthenés például kiemeli, hogy igyekezetének köszönhetően a csatát nem attikai, hanem boiót területen vívták, így a hadjáratokat kísérő pusztítás sem Athént sújtotta.

51 L. az Apollóniosnak tulajdonított életrajzi kivonat (ἐξήγησις) 12. szakaszát.

akar, és ennek akadályát egyedül csak bennetek látja. Csupa igazságtalanságot tesz már régtől fogva, s ezt legjobban ő maga tudja; hiszen csak addig bírja szilárdan minden egyéb birtokát, amíg a ti tulajdonotok is az övé. [...] Ezért hát szándékosan fondorkodik ellenetek, és azt is tudja, hogy ezzel ti is tisztában vagytok. S mert úgy véli, okos emberek vagytok és jogosan gyűlölitek, ezért izgatott is, mert attól tart, hogy alkalomadtán bajt hoztok a fejére, hacsak meg nem előz titeket.”⁵²

Az idézetből – ahogy Démosthenés számos más beszédéből is – kiderül, hogy a nagy szónok igen egyszerű képet festett Philipposról, aki szerinte másra se gondolt se éjjel, se nappal, mint hogy elveszejtse Athént.⁵³ Vitatják, hogy ezt az egyszerű (bár hatásos politikai üzenetként megjeleníthető) képet maga Démosthenés menyire hitte el.⁵⁴ Az bizonyos, hogy a ‘Philippos-gyűlölő’ (μισοφιλιππος)⁵⁵ Démosthenés is részt vett a 346-os philokratési békét előkészítő tárgyalásokon, sőt valamennyivel korábban ő maga volt a társszónoka (*synégoros*) Philokratésnek, akit a béketárgyalások megindítására tett határozati javaslata miatt *graphé paranómōn* eljárással támadtak meg politikai ellenfelei.⁵⁶ Ez persze önmagában nem azt bizonyítja, hogy Démosthenés ekkoriban jó véleménnyel lett volna Philipposról, hanem sokkal inkább azt, hogy még ő maga is úgy ítélte meg Athén helyzetét, hogy előnyös volna tárgyalásokba bocsátkozni a makedón királlyal.⁵⁷

52 Démosthenés VI. 16–18.: ἐκ πάντων δ', ἂν τις ὀρθῶς θεωρῆ, πάνθ' ἃ πραγματεύεται κατὰ τῆς πόλεως συντάττων. καὶ τοῦτ' ἐξ ἀνάγκης τρόπον τιν' αὐτῷ νῦν γε δὴ συμβαίνει. λογιζέσθε γάρ. ἄρχειν βούλεται, τούτου δ' ἀνταγωνιστὰς μόνους ὑπέληφεν ὑμᾶς. ἀδικεῖ πολὺν ἤδη χρόνον, καὶ τοῦτ' αὐτὸς ἄριστα σύνοιδεν αὐτῷ. οἷς γὰρ οὖσιν ὑμετέροις ἔχει, τούτοις πάντα τᾶλλ' ἀσφαλῶς κέκτηται. [...] ἀμφοτέρ' οὖν οἶδε, καὶ αὐτὸν ὑμῖν ἐπιβουλεύοντα καὶ ὑμᾶς αἰσθανομένους· εὐ φρονεῖν δ' ὑμᾶς ὑπολαμβάνων, δικαίως αὐτὸν μισεῖν νομίζει, καὶ παρῶξυνται, πείσεσθαι τι προσδοκῶν, ἂν καιρὸν λάβητε, ἂν μὴ φθάσῃ ποιήσας πρότερος.

53 L. még pl. Démosthenés IX. 9., X. 11.; XIX. 320., stb.

54 Démosthenés Philipposról alkotott képéhez l. T. T. B. Ryder: Demosthenes and Philip II. In: Statesman and Orator i. m. 45–89.

55 A Philippos-gyűlölő (μισοφιλιππος) jelzőt Aischinés három ízben használja fennmaradt szónoklataiban, és mindegyik alkalommal Démosthenést illeti vele (Aisch. II. 14., III. 66., 73.). A jelzőt gúnyos értelemben alkalmazza, hiszen éppen azt igyekszik elhithetn hallgatói-val, hogy a bírák előtt most rendkívül Philippos-ellenesnek mutatkozó Démosthenés korábban Philokratést védte vádlóival szemben, illetve hagyta, hogy megvesztegesse a makedón király.

56 Aisch. II. 13–14.

57 A 346 kora nyarán érvénybe lépő és hamar népszerűtlenné váló philokratési békét megőrzésre érdemesnek tartotta ugyanezen esztendő második felében, amint az a Békéről írt rövid szónoklatából (Démosthenés V.) kiderül.

Ennél azonban izgalmasabb kérdés, hogy miként vélekedett a makedón királyról maga Aischinés. Amint korábban utaltam rá, ő markáns makedónellenes retorikával jelent meg a közélet porondján 348 körül, tehát abban az időszakban, amikor Philippos leszámolt a chalkidikéi szövetséggel, és bevette annak fővárosát, Olynthost. Aischinés kezdeti makedónellenességének legfőbb forrása Démosthenés, aki a *Hűtlen követség* ügyében mondott szónoklatában hosszan sorolja (Dém. XIX. 303–307.), hogyan beszélt azelőtt Aischinés a makedónokról és magáról II. Philipposról: „Barbárnak, [Hellas] átkának nevezte Philippost nemegyszer”.⁵⁸ 348/7-ben Eubulos határozata nyomán követi megbízatással Megalopolisba utazott, hogy az Arkadiai Szövetség gyűlésén tízezer ember előtt felszólalva arra biztassa a szövetség tagjait, hogy egyesült erővel lépjenek föl II. Philippos hódító törekvéseivel szemben.⁵⁹ A próbálkozás azonban kudarcba fulladt: az arkadiaiak nem bíztak már Athén őszinte szándékaiban, és inkább a makedón uralkodóval való megegyezésre hajlottak. Aischinés számára ez a mozzanat vezethetett a felismeréshez, hogy ha a görögök ereje nem egyesíthető, akkor magának Athénnek kell a lehető legelőnyösebb megegyezésre jutnia a terjeszkedő makedón királysággal. Aischinés meglepő nyíltsággal vall „pálfordulásáról” 343-ban a bírák előtt: „...amíg tartott a háború (ti. Olynthos 348-as eles-téig), amennyire csak rajtam állt, próbáltam egyesíteni az arkadiaiakat és a többi hellént Philippos ellen, de amikor a világon senki sem jött a városunk segítségére, hanem egyesek csak bámultak, hogy mi fog történni, mások az ellenfeleink oldalán támadtak nekünk, városunk politikusai pedig azt remélték, hogy a háború majd biztosítja a napidíjukat, nos, elismerem, hogy ekkor azt tanácsoltam a népnek, hogy tárgyaljunk Philipposzal, és kössünk vele békét...”⁶⁰

58 Dém. XIX.305.: Βάρβαρόν τε γὰρ πολλάκις καὶ ἀλάστορα τὸν Φίλιππον ἀποκαλῶν ἐδημηγόρει...

59 Dém. XIX.10–12, 302–306, Aisch. II.79.

60 Aisch. II.79.: Ἐγὼ δ' ἐν μὲν τῷ πολέμῳ συνίστην, καθ' ὅσον ἦν δυνατός, Ἀρκάδας καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας ἐπὶ Φίλιππον· οὐδενὸς δ' ἀνθρώπων ἐπικουροῦντος τῇ πόλει, ἀλλὰ τῶν μὲν περιορώτων ὅ τι συμβήσεται, τῶν δὲ συνεπιστρατευόντων, τῶν δ' ἐν τῇ πόλει ῥητόρων χορηγὸν ταῖς καθ' ἡμέραν δαπάναις τὸν πόλεμον ποιουμένων, ὁμολογῶ συμβουλευσαὶ τῷ δήμῳ διαλύσασθαι πρὸς Φίλιππον καὶ τὴν εἰρήνην συνθέσθαι...

Aischinésnek a békekötés szövevényes tárgyalásai során játszott szerepét most nincs mód részletekbe menően ismertetni. Hogy milyennek látta ebben saját magát ekkoriban, azt leghívebben nem a három évvel későbbi perbeszédéből tudhatjuk meg, hanem a visszas eredményeket hozó philokratési békekötés után nem sokkal, a 346/5-ös esztendőben a bíróság előtt elmondott *Timarchos elleni* beszédből. E perbeszéd látszólag nem politikai, hanem inkább erkölcsi céllal született, hogy a vádlott Timarchos és a hozzá hasonló, Aischinés szerint züllött alakok ne fertőzzék tovább az athéni közéletet. Mégis, mivel a beszéd jelentős részében közvetlenül magát Démosthenést támadja Aischinés, valamint azt is nyíltan bevallja, hogy a vádat viszonyvádként nyújtotta be az őt Démosthenésszel közösen hűtlen követi működésért bíróság elé idéző Timarchos ellen, ezért világosan látszik, hogy az ügy az adott politikai szituációban értelmezendő. Pontosán ezt akarta elkerülni Aischinés, de mivel tudta, hogy ellenfelei mindenképpen szóba hozzák majd a béke ügyét, kénytelen volt elébe vágni a kérdésnek. „Csak úgy röpködnek majd itt a »Philippos«-ok, időnként fiának, Alexandrosnak nevével vegyítve...”⁶¹ – mondja Aischinés, aztán így próbálja rövidre zárni a témát: „Philippos ellen hangoló szónoklatokat tartani ostoba dolog, és nem is időszerű, de még mindig kisebb vétek annál, mint amiről beszélni fogok, hiszen köztudott, hogy gyalázkodó kijelentésekkel (βλασφημῖαι) fogja támadni ezt a férfit, jóllehet ő maga nem is férfi... Philippost viszont meg kell most dicsérenem igen kedvező kijelentései miatt, és ha valóban úgy fog eljárni, mint ahogy most ígéri, akkor kétkedés nélkül és könnyen lehet majd őt dicsérni...”⁶² Aischinés úgy ábrázolja a makedón királyt, mint Athén nemes lelkű barátját (mint valószínűleg *philanthrópost*, bár ezt a szót itt még nem használja), aki a békekötés során olyan ígéreteket tett a városnak, amelyek a legjobb reményekre jogosítanak fel.⁶³ E bizonytalan – alighanem területi jellegű, illetve Phókist és Thébait érintő – ígéretekből végül semmi sem vált valóra, ami Démosthenés hathatós aknamunkája mellett nagyban hozzájárulhatott a békéről kialakított athéni közvélemény megváltozásához.

61 Aisch. I. 166.

62 Aisch. I. 167–169.

63 További utalások az ígéretekre: Dém. XIX.20, 40–41; l. még *Harris, E. M.*: Aeschines i. m. 87–88., 199–200. E bizonytalan ígérek jelentőségét Aischinés nyilvánvalóan túlértékelte: végül semmi sem vált valóra belőlük.

Bár a 343-as és a 330-as beszédekben sokkal több szó esik a makedón uralkodóról, a fentihez fogható nyílt Philippos-dicséretnek nem sok nyomát találjuk, igaz, Démosthenés Philippos-ellenes kirohanásait sem visszhangozza Aischinés. Szép kiállítású, lenyűgöző szónoki képességekkel (elsősorban kitűnő memóriával) rendelkező, nyájas, de ravasz emberként ábrázolja a királyt, aki számos alkalommal hangsúlyozta a békekötés iránti elkötelezettségét, de természetesen mindent megtett azért, hogy számára a legelőnyösebb béke köttessék.⁶⁴ Ahogy Aischinés mondja, „ha Philippos valamiben becsapta városunkat, akkor azért hazudott, hogy a békekötés, amely előnyös volt számára, létrejöttön”⁶⁵ – szemben Démosthenéssel, aki a maga gyávaságából és hazája érdekeivel szemben cselekedve hazudott. Maga Aischinés is elismerte 343-ban, hogy a létrejött béke nem teljesen felelt meg az athéni várakozásoknak, de egyrészt még mindig jobb volt, mintha folytatták volna a bizonytalan kimenetelű háborút,⁶⁶ másrészt – és ezzel magát is igyekszik felmenteni – a legerősebb lapok nem az ő kezükben voltak, hanem Philipposnál. Érezhető keserűséggel állapítja meg, hogy „a Sors (*Tyché*) és Philippos voltak az események irányítói, én csak az irántatok való hűségemért és a szavaimért voltam felelős. Ami engem illet, azt mondtam, ami helyes volt, és ami a ti érdekekben állott, de végül nem az történt, amiért mi imádkoztunk, hanem ahogyan Philippos cselekedett.”⁶⁷ A gondolatot megismétli a beszéd egyik későbbi szakaszában is: „rajtam kérlek számon az eseményekre vonatkozó elvárásokat is, noha én csak a szavaimért lehettem felelős (καὶ τὸν τῶν λόγων κύριον τὰς τῶν ἔργων προσδοκίας ἀπαιτοῦσι).”⁶⁸ Szavaival pedig több ízben is próbált hatni Philipposra: korholta, amiért az elődei példáját követve folytatta az athéniakkal szembeni háborúskodást,⁶⁹ később pedig próbálta rábeszélni, hogy a Szent Háború lezárása után ne az összes phókisi

64 Philippos jellemzése a Hűtlen követségről szóló beszédben: Aisch. II. 38–39., 41–43., 47–48., 51–52. Philippos elkötelezett a békekötés mellett: Aisch. II. 12–13., 16–17., 82.

65 Aisch. II. 123.

66 Aisch. II. 79.

67 Aisch. II. 118.: Ἡ μὲν τύχη καὶ Φίλιππος ἦσαν τῶν ἔργων κύριοι, ἐγὼ δὲ τῆς εἰς ὑμᾶς εὐνοίας καὶ τῶν λόγων. Παρ’ ἐμοῦ μὲν οὖν ἐρρήθη τὰ δίκαια καὶ τὰ συμφέροντα ὑμῖν, ἀπέβη δὲ οὐχ ὡς ἡμεῖς ἠχόμεθα, ἀλλ’ ὡς Φίλιππος ἔπραξε.

68 Aisch. II. 178.

69 Aisch. II. 30.

bűnhődjön, hanem csak a háborúért felelősök, Thébai pedig ne váljon ismét Boiótia urává.⁷⁰ Aischinés tehát – saját állítása szerint – mindent megtett, amit megtehetett, de nem ő irányította az eseményeket.

Érthető, hogy a 343-as beszédben Aischinés nem lehetett nyíltan lesújtó véleménnyel a jelentős részben általa tető alá hozott philokratési béke és szövetség másik résztvevőjéről, a makedón királyról. Démosthenés sokszor említett, harsány vádjára, hogy Aischinés Philippos bérence lett, mindössze az alábbi gondolattal felelt: „Azt kérdezem tőletek, athéniak, hogy vajon olyan embernek látszom-e, aki elárulta Philipposnak nemcsak a hazáját, a barátait, őseink szentélyeinek és sírhelyeinek használatát, de azokat is, akik a legkedvesebbek számomra az emberek közt (ti. az imént bemutatott családtagok, gyerekek), és hogy többre értékeltem Philippos barátságát, mint emezeknek a biztonságát?”⁷¹ Míg Démosthenés ekkor már bátran szórhatta szidalmait Philipposra és megvesztegetett bérenceire, Aischinés, ha nem akarta megtagadni saját művét, a békét, nem mondhatott többet, mint hogy ő mindent megtett, ami tőle tellett, egyébiránt pedig igyekezett eltávolítani magát a névadó Philokratéstól, akit még büszkén említett társaként a Timarchos-beszédben,⁷² de akit a *Hűtlen követség* ügyében tartott bírósági tárgyalás idejére már távollétében halálra ítélték Hypereidés vádja nyomán.⁷³ 330-ban, a Koszorú-perben annyival üthetett meg kritikusabb hangnemet, hogy Démosthenést – egyebek mellett – azzal is megvádolta, hogy páratlan szégyenteljességgel dörgölözött Philipposhoz, aki Philokratés mellett őt is megvesztegette.⁷⁴ Az akkor immár hat éve halott Philippost azonban ekkor sem szidalmazza nyíltan.

Sőt, meglepő módon több alkalommal is használja Philipposzal összefüggésben a *philanthrópia*, a *philanthrópos* és hasonló szavakat, „nagyvonalúság”, illetve „kedves, barátságos” jelentésben. A *philanthróp*-szótő kilenc ízben fordul elő Aischinés fennmaradt szónoki beszédeiben,⁷⁵ ebből négy alkalommal valamilyen módon Philipposra vonatkoztatja azt, és ilyenkor – a

70 Aisch. II. 113–117.

71 Aisch. II. 152.

72 Aisch. I. 174. „gyalázattal szól a békéről, amelyet én és Philokratés hoztunk létre...”

73 L. 38. jegyzet.

74 Aisch. III. 58–66., 76., 149–150.

75 *Siegmund Preuss*: Index Aeschineus. Lipcse 1926. s.v. φιλανθρωπία.

szót még gyakrabban használó Démosthenéssel ellentétben – sosem gúnyos vagy ironikus értelemben használja. A Philipposra vonatkoztatott előfordulások a *Hütlen követség* ügyében és a Koszorú-perben mondott beszédekből valók. A béketárgyalásokat megelőző puhatolózások idején Pellából hazatérő Ktésiphón számolt be a népgyűlésnek Philippos nagy φιλανθρωπία-járól,⁷⁶ a színész Aristodémost pedig éppen azért választják követnek Philipposhoz, mert állítólag a király kedvelte őt mint színészt (διὰ ... φιλανθρωπίαν τῆς τέχνης).⁷⁷ Az első követségben maga Philippos kezd a *philanthrópia* erényéről beszélni.⁷⁸ A Ktésiphón elleni 330-as beszédben pedig a chairóneiai csata után következő időszakról ezt mondja Aischinés: „a város megmenekülése az istenek mellett azoknak köszönhető, akik nagyvonalúan és mértéketlenül (φιλανθρώπως καὶ μετρίως) viszonyultak a város helyzetéhez.”⁷⁹ Valószínűleg igaza van a scholionnak, amely megjegyzi, hogy e mondat Philipposra vonatkozik, hiszen a csata után nem büntette meg Athént, hanem valóban igen előnyös békeajánlatot tett.⁸⁰

A *philanthróp*- szótó egyéb aischinési előfordulásairól elmondható, hogy a Timarchos-beszédben mindkét ízben a szerelemre vonatkozóan áll egyszer pozitív, másszor negatív, ironikus értelemben. Első említéskor a szónok az erényes szerelmet állítja szembe Timarchos züllöttségével, és definíciója szerint a helyes szerelem csakis egy *philanthrópos psyché* (azaz nagyvonalú, kedves lélek) érzülete lehet.⁸¹ A beszédben másodjára Démosthenés jellemének ábrázolására használja Aischinés a *philanthrópia* kifejezést az alábbi (kissé kétes hitelű) történetben: „Megakadt [Démosthenés] szeme egy gazdag házon, amely nem volt jól igazgatva, és amelynek feje egy büszke, ám buta asszony volt, és egy árván maradt, félbolond fiatalember kezelte a vagyont: Aristar-

76 Aisch. II. 13.

77 Aisch. II. 15.

78 Aisch. II. 39. „Philippos a jóindulatról (φιλανθρωπία) fűzte tovább a beszédét...”

79 Aisch. III. 57.

80 Schol. in Aisch. III. 57.: διὰ τὸν Φίλιππον λέγει. εἰ γὰρ μὴ φιλανθρώπως ἡμῖν προσηνέχθη, τί ἐκώλυε κρατήσαντα ἐν Χαιρωνείᾳ πιθέσθαι τῇ πόλει;

81 Aisch. I. 137.: Meghatározásom szerint a szép és erkölcsös emberek iránti szerelem egy szelíd és jóérzésű lélek szenvedélye (φιλανθρώπου πάθος καὶ εὐγνώμονος ψυχῆς), de hogy valaki egy másik embernek pénzt fizetve élje ki gátlástalanul az ösztöneit, ilyet csak egy erőszakos bunkó csinál (ὄβριστοῦ καὶ ἀπαιδεύτου ἀνδρὸς ἔργον).

chos, Moschos fia. Démosthenés úgy tett, mintha ennek a serdülő ifjúnak a szeretője (ἔραστής) volna, elhívta magához, hogy megmutassa neki a maga nyájasságát (φιλανθρωπία), aztán telebeszélte a fejét hiú reményekkel...⁸² Mivel Aischinés rendre ferde hajlamú, férfiatlan *kinaidos*ként ábrázolta Démosthenést, a szavakból nem nehéz kihallani a szexuális allúziót.⁸³

A *philanthrōpia* fogalmának démosthenési használatáról az amerikai filológus M. Christ írt a közelmúltban a *Classical Philology*ban, ahol áttekintést nyújtott a szó korábbi jelentésköréről is.⁸⁴ Démosthenés előtt általában (bár nem kizárólag) előkelők, uralkodók, királyok vagy hadvezérek nagyvonalú, barátságos, emberséges viselkedését jelölték e fogalommal, amint az megfigyelhető Xenophón és Isokratés műveiben.⁸⁵ Eme arisztokratikus erényt Démosthenés használja programszerűen az athéni nép és a demokrácia befelé (egymás felé) és kifelé (mások felé) megnyilvánuló viselkedésének jellemzésére, s ebben Christ nem pusztán szónoki eszközt lát, hanem a politikus Démosthenés tudatos és következetes fogalomhasználatát, amellyel egy korábban viszonylag ritkán alkalmazott értékfogalmat kizárólagos használatba vont, azaz monopolizált és kisajátított a demokratikus diskurzus számára. Démosthenés egymaga 72 ízben él e szóval magánjellegű és közzéadás perbeszédeiben összesen,⁸⁶ és ha nem az athéni népre használja, akkor gúnyos értelemben illeti vele arisztokratikusnak vagy zsarnokinak ábrázolt ellenfeleit.⁸⁷

82 Aisch. I. 171.

83 Démosthenés mint züllött *kinaidos*: Aisch. I. 131., 181.; II. 88., 99., 151.; III. 131., 167. A *kinaidia* fogalmához l. *John J. Winkler*: *The Constraints of Desire. The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece.* New York – London 1990. 46–54. és *Rafał Matuszewski*: *Eros and Sophrosyne. Morality, Social Behaviour and Paiderastia in 4th-century B.C. Athens.* Warsaw 2011. 124–135.

84 *Matthew R. Christ*: *Demosthenes on Philanthrōpia as a Democratic Virtue.* *Classical Philology* 108. (2013) 202–222.

85 Xen. Kyr. I. 2. 1., *Agés.* I. 22., stb.; Isokr. V. 114., IX. 43, stb. További példákhoz l. *Christ, M. R.*: *Demosthenes on Philanthrōpia* i. m. 203–204. Xenophón magyar nyelvű kiadásához l. *Xenophón: Filozófiai és egyéb írásai.* Ford. Németh György et al. Budapest 2003.

86 L. *Sigmund Preuss*: *Index Demosthenicus.* Lipcse 1892. s.v. *φιλανθρωπία.*

87 Ilyen értelemben nyolcszor utal vele Philipposra vagy közvetlen környezetére: Dém. XVIII. 231., XIX. 39., 102., 139., 140. (2x), 220., 315., vö. *Christ, M. R.*: *Demosthenes on Philanthrōpia* i. m. 205–207.

Christ kiváló elemzését kiegészítve meg kell jegyeznünk, hogy a *philanthrópia* szócsaládjának sajátos démosthenési használata nem került a korabeli hallgatóság figyelmét sem, hiszen maga Aischinés reflektált rá a Koszorú-perben mondott beszédében. „Hogyan lehet elkerülni az efféle szégyent?” – teszi föl a szónoki kérdést Aischinés, ti. azt a szégyent, hogy az athéniakat eztán nem dicső őseik példája, hanem Démosthenés férfitlan és gyáva viselkedése alapján ítélik meg a hellének. A válasz: „Úgy, hogy gyanakvással figyelitek mindazokat, akiknek bár jelleme nem megbízható, mégis kisajátítják a közösség és a barátságosság nyelvezetét.”⁸⁸ Aischinés tehát valószínűleg tisztában volt azzal, hogy amikor Démosthenés és elvbarátai⁸⁹ a hagyományostól némileg eltérő jelentésben használják az olyan szavakat, mint közös ügyek (τά κοινά), demokrácia (δημοκρατία) vagy éppen nagyvonalú barátságosság (φιλανθρωπία), akkor valójában a politikai szóhasználat monopóliumának kiépítésén dolgoznak.⁹⁰ Aischinés nem volt hajlandó engedni: kilenc alkalommal használta ránk maradt beszédeiben a *philanthrópia* fogalmát, ám ebből mindössze egyszer vonatkoztatta az athéni népre,⁹¹ míg a makedón királyra négyszer is. Az ő konzervatív ízlésének a xenophóni és isokratési fogalomhasználat tökéletesen megfelelt. Számára ugyanis Philippos, bár a sors ellenfelének rendelte őket, mindvégig megmaradt igazi, azaz előkelő *philanthrópos*nak.

88 Aisch. III. 247–248.: Πῶς οὖν ἄν τις τὴν τοιαύτην αἰσχύνην ἐκφύγοι; κέαν τοὺς προκαταλαμβάνοντας τὰ κοινὰ καὶ φιλάνθρωπα τῶν ὀνομάτων, ἀπίστους ὄντας τοῖς ἦθεσι, φυλάξῃσθε.

89 Példaként említhető Hégésippos, akinek a démosthenési korpuszban hagyományozott VII. beszéd (*Halonnésos ügyében*) szerzőségét tulajdonítja a szakmai communis opinio, l. [Dém.] VII. 31.

90 Mindez aligha lepte meg Aischinést, hiszen maga is hasonló módon igyekezett kisajátítani politikai céljai érdekében a mértéktartás (μετριότης) és az erkölcs (σωφροσύνη) szócsaládját, ehhez l. megjelenés előtt álló doktori értekezésemet.

91 Aisch. II. 30.: „[Philippos előtt szónokolva] részletesen kifejtettem, hogy az igazságtalan bánásmód ellenére is jóindulatot (φιλανθρωπία) tanúsítottatok, megemlítve, hogy amikor Kallisthenés vezetésével fölénybe kerültetek a Perdikkasszal vívott háborúban, fegyverszünetet kötöttetek vele...”